

KORXONALARDA FOYDA KO'RSATKICHLARINI TAHLIL QILISH VA FOYDA HAJMINI OSHIRISHNING ICHKI IMKONIYATLARI

Turdiqulov Farrux Ravshanjon o'g'li
Oriental Universiteti katta o'qituvchisi
G'ofurjonov Muhsinjon Dilshodjon o'g'li
Oriental Universiteti kechki ta'lim talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18669546>

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida korxonalarda foyda ko'rsatkichlarini shakllantirish va tahlil qilish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda foyda korxonalar moliyaviy natijasining yakuniy ko'rsatkichi sifatida emas, balki raqamli boshqaruv, avtomatlashtirilgan soliq hisobi va audit jarayonlari bilan uzviy bog'liq iqtisodiy indikator sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, foyda ko'rsatkichlari, moliyaviy natijalar, soliq hisobi, audit, rentabellik, ichki zaxiralar, moliyaviy barqarorlik.

Raqamli transformatsiya zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylandi va u moliya, soliq, audit hamda korporativ boshqaruv tizimlarini tubdan o'zgartirmoqda. Axborot texnologiyalarining keng joriy etilishi natijasida korxonalar moliyaviy ma'lumotlarni real vaqt rejimida qayta ishlash, elektron soliq hisobotlarini taqdim etish, avtomatlashtirilgan audit vositalaridan foydalanish va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bunday sharoitda foyda ko'rsatkichlari oddiy moliyaviy natija emas, balki raqamli boshqaruv samaradorligini aks ettiruvchi strategik indikator sifatida namoyon bo'ladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida foyda korxonaning moliyaviy barqarorligi, investitsion jozibadorligi va uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatlarini belgilovchi asosiy ko'rsatkich hisoblanadi. Raqamli transformatsiya jarayoni ushbu ko'rsatkichning shakllanish mexanizmini yanada murakkablashtirib, uni ma'lumotlar aniqligi, xarajatlar shaffofligi, soliq hisobining to'g'riligi va ichki audit samaradorligi bilan bevosita bog'liq holga keltirmoqda. Agar moliyaviy jarayonlar avtomatlashtirilsa va raqamli nazorat mexanizmlari joriy etilsa, yashirin xarajatlarni aniqlash, soliq xatolarini kamaytirish hamda foyda dinamikasini tezkor baholash imkoniyati kengayadi. Bu esa korxonalar faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Iqtisodiy nazariya rivojlanib borgan sari “foйда” tushunchasining talqini eng sodda yondashuvdan - ya'ni mahsulot ishlab chiqarish va sotishdan olingan daromad sifatidagi izohdan boshlab, sof foyda tushunchasigacha izchil ravishda takomillashib bordi. [1] Dastlab foyda yalpi tushum sifatida qaralgan bo'lsa, keyinchalik xarajatlar, kapitaldan foydalanish, boshqaruv va tavakkalchilik omillarini hisobga oluvchi murakkab iqtisodiy kategoriya sifatida shakllandi.[2]

Kapitalistik ishlab chiqarish usulining rivojlanishi moliya sohasida iqtisodiy tafakkurning chuqurlashuviga olib keldi. Foydani aniqlashga qaratilgan dastlabki tizimli yondashuvlar XVII asrda merkantilistlar tomonidan ilgari surilgan bo'lib, xususan V. Petti foydani savdo va pul muomalasi bilan bog'liq holda izohlagan.[3] Keyingi bosqichda fiziokratlar - F. Kesenay va A. Tyurgo foydani sof mahsulot sifatida talqin qilib, uning asosiy manbaini qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida ko'rganlar.

XVII–XIX asrlarda foyda iqtisodiy kategoriya sifatida klassik siyosiy iqtisod vakillari tomonidan yanada chuqur o'rganildi. A. Smit, D. Rikardo, J.S. Mill, J.B. Sey, J.G. fon Tyunen, G. fon Mangoldt, K. Marks va F. Nayt kabi olimlar foydaning kelib chiqishi, mazmuni va taqsimlanish

mexanizmlarini turli nazariy pozitsiyalardan tahlil qildilar.[4] Ushbu ilmiy qarashlar foyda tushunchasining nazariy asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Foydaning dastlabki talqinlari, asosan, yalpi daromad tushunchasiga mos kelgan bo'lib, u kapital, yer va mehnatdan olinadigan daromadlarga ajratilgan. Har bir daromad turi ishlab chiqarish jarayonida ko'rsatilgan xizmatlar uchun majburiy mukofot sifatida qaralgan. Klassik maktab vakillari, xususan A. Smit, D. Rikardo va J.S. Mill foydaning kelib chiqishini tushuntirishda kapitalga egalik qilishning tarixiy va huquqiy omillarini muhim deb hisoblaganlar.

Tadqiqot jarayonida iqtisodiy tahlilning umumilmiy va maxsus usullaridan foydalanildi. Xususan, foyda ko'rsatkichlarining dinamik, tarkibiy va omilli tahlili amalga oshirildi. Foyda ko'rsatkichlari tizimi yalpi foyda, operatsion foyda va sof foyda kesimida o'rganildi. Shuningdek, rentabellik ko'rsatkichlari orqali iqtisodiy samaradorlik darajasi baholandi.

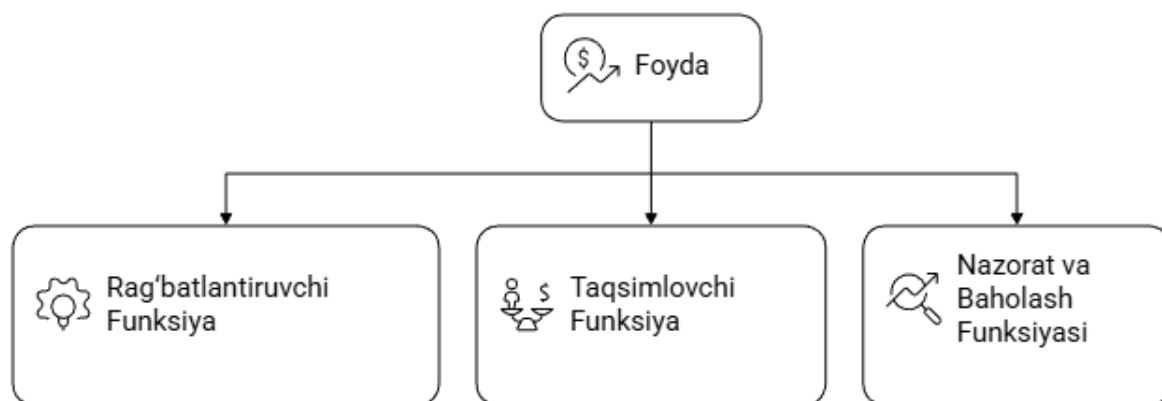
Omilli tahlil usullari yordamida foydaga ta'sir etuvchi asosiy omillar – sotish hajmi, mahsulot tannarxi, boshqaruv xarajatlari va moliyaviy xarajatlarning ta'siri aniqlab berildi. Zanjirli almashtirish va indeks usullaridan foydalanib, har bir omilning foyda hajmidagi o'zgarishga ta'siri miqdoriy jihatdan baholandi.

Raqamli transformatsiya sharoitida moliyaviy boshqaruv elementlari ham alohida o'rganildi. Jumladan, avtomatlashtirilgan hisob tizimlari, elektron soliq hisobotlari va ichki auditning raqamli vositalari foyda ko'rsatkichlariga qanday ta'sir ko'rsatishi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, korxonada foyda hajmining o'sishi asosan sotish hajmining kengayishi hisobiga ta'minlangan. Biroq mahsulot tannarxining yuqori ulushi foyda o'sish sur'atlarini cheklovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ldi. Boshqaruv xarajatlari tarkibida ham optimallashtirish imkoniyatlari mavjudligi aniqlandi.

Dinamik tahlil foyda ko'rsatkichlarida o'sish tendensiyasi mavjudligini ko'rsatdi, ammo bu o'sish barqaror xarakterga ega emasligi kuzatildi. Tarkibiy tahlil natijalariga ko'ra, foydaning asosiy qismi korxonaning asosiy xo'jalik faoliyati hisobiga shakllanmoqda, moliyaviy faoliyatdan olinadigan foyda ulushi esa nisbatan past darajada.

Foydaning funksional rollari

1-rasm. Foydaning funksional ro'llari

Foyda iqtisodiy kategoriya sifatida nafaqat korxonada faoliyatining yakuniy moliyaviy natijasini ifodalaydi, balki xo'jalik yurituvchi subyektlarning xatti-harakatlarini

shakllantiruvchi muhim funksional rolni ham bajaradi. Iqtisodiy adabiyotlarda foydaning asosiy funksiyalari sifatida uning rag‘batlantiruvchi, taqsimlovchi hamda nazorat va baholash funksiyalari ajratib ko‘rsatiladi. Ushbu funksiyalar foydaning korxonada boshqaruvi va samaradorligini ta‘minlashdagi o‘rnini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Foydaning rag‘batlantiruvchi funksiyasi korxonada faoliyatida markaziy o‘rin egallaydi. Foyda olish imkoniyati tadbirkorlik tashabbusini rag‘batlantiradi, xo‘jalik yurituvchi subyektlarni resurslardan samarali foydalanishga, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga va yangi bozor imkoniyatlarini izlashga undaydi. Iqtisodiy nazariyada foyda tadbirkorlik faoliyatining asosiy motivatsion omili sifatida qaralib, aynan foyda yoki foyda olish kutilmasi innovatsiyalarni joriy etish, investitsiyalarni kengaytirish va ishlab chiqarishni rivojlantirishga turtki bo‘lishi ta‘kidlanadi. Shu jihatdan foyda korxonaning nafaqat joriy faoliyatini, balki uning uzoq muddatli strategik rivojlanishini ham rag‘batlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydaning taqsimlovchi funksiyasi esa yaratilgan qiymatni turli manfaatdor tomonlar o‘rtasida qayta taqsimlash jarayonida namoyon bo‘ladi. Korxonada tomonidan olingan foyda davlat byudjeti bilan soliq to‘lovlari orqali, mulkdorlar bilan dividendlar orqali, xodimlar bilan mukofot va rag‘batlantirish to‘lovlari orqali taqsimlanadi. Bundan tashqari, foydaning ma‘lum qismi korxonada ixtiyorida qolib, ishlab chiqarishni kengaytirish, asosiy vositalarni yangilash va innovatsion loyihalarni moliyalashtirishga yo‘naltiriladi. Shu ma‘noda foyda korxonaning ichki moliyaviy resurslarini shakllantiruvchi asosiy manba hisoblanadi. Taqsimlovchi funksiya foydaning nafaqat moliyaviy, balki ijtimoiy ahamiyatini ham namoyon etadi.

Umuman olganda, foydaning rag‘batlantiruvchi, taqsimlovchi va nazorat-baholash funksiyalari o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, korxonada faoliyatining samaradorligini ta‘minlashda kompleks rol o‘ynaydi. Aynan ushbu funksiyalar foydani oddiy moliyaviy natija emas, balki korxonada boshqaruvi va strategik rivojlanishini belgilovchi muhim iqtisodiy mexanizm sifatida talqin qilish imkonini beradi.[5]

Olingan natijalar raqamli transformatsiya sharoitida foyda ko‘rsatkichlarini boshqarish strategik ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi. Foydani oshirish faqat sotish hajmini kengaytirish orqali emas, balki ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish orqali ham ta‘minlanadi. Raqamli moliyaviy boshqaruv tizimlari xarajatlarni tezkor aniqlash, moliyaviy xatolarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Korxonalarda ERP tizimlarini joriy etish, elektron soliq rejalashtirish mexanizmlaridan foydalanish, ichki auditni avtomatlashtirish va ma‘lumotlar tahlili asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish foyda hajmini oshirishning muhim ichki yo‘nalishlari hisoblanadi. Ayniqsa tannarxni kamaytirish va doimiy xarajatlarni nazorat qilish foyda o‘shirishning barqarorligini ta‘minlaydi.

Shu tariqa, raqamli transformatsiya sharoitida foyda ko‘rsatkichlarini kompleks tahlil qilish va ichki imkoniyatlardan samarali foydalanish korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili sifatida namoyon bo‘ladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Knight F.H. Risk, Uncertainty and Profit. Boston: Houghton Mifflin, 1921.
2. Brigham E.F., Ehrhardt M.C. Financial Management: Theory and Practice. Cengage Learning, 2017.
3. Petty W. Political Arithmetick. London, 1690.

4. Blaug M. Economic Theory in Retrospect. Cambridge University Press, 1997.
5. Damodaran A. Applied Corporate Finance. Wiley, 2014.
6. 6.22. Heyne P. The Economic Way of Thinking. — New York: Macmillan Publishing, 1980.